

JAARBOEK VOOR
MUNT- EN PENNINGKUNDE

48

1961

KON. NED. GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

Commissie van Redactie: Dr. H. Enno van Gelder, Voorburg;
Dr. A. Gorter, Bilthoven; Drs. O. N. Keuzenkamp-Roovers, Groningen;
Dr. A. N. Zadoks-Josephus Jitta, Amsterdam.

Alle correspondentie betreffende redactie en administratie te richten
aan het secretariaat: Zeestraat 71B, 's-Gravenhage.

DUKATONS EN HALVE DUKATONS VAN UTRECHT

door

Dr. H. J. van der Wiel

In de eerste helft van de 17e eeuw werd een steeds groter deel van het in de Republiek circulerende grote zilvergeld ingenomen door de Zuid-Nederlandse dukatons en patagons. De eigen stukken, de Nederlandse rijksdaalder en de leeuwendaalder, werden alleen nog voor de handel geslagen, en verdwenen naar het Oostzee-gebied en naar de Levant. De Brabantse patagon was intrinsiek 4 % minder waard dan onze rijksdaalder, maar werd voor dezelfde koers uitgegeven, en de later uitgegeven Brabantse dukaton bevatte eveneens 4 % minder zilver dan de koerswaarde zou mogen eisen. De Staten-Generaal trachtten aanvankelijk deze invoer te beletten door het uitvaardigen van plakaten, maar bereikten hun doel niet, en lieten tenslotte in 1638 deze munten officieel toe. In ons land binnenkomend zilver werd niet meer naar de eigen munthuizen gebracht, aangezien de kooplieden het voordeliger in de zuidelijke Nederlanden konden laten vermunten. De winst die de overheid hierbij maakte was weliswaar niet zo groot, ongeveer 0,2 %, maar toch groot genoeg om hem niet aan de vijand te gunnen. Bovendien heerste er in de eigen munthuizen werkloosheid, en werd de koers van het courante geld afhankelijk van het buitenland. Alles bij elkaar reden te over voor de Staten-Generaal om een oplossing te zoeken. Men meende die te kunnen vinden in het slaan van twee nieuwe munten, van het zelfde gewicht en gehalte als de Brabantse dukaton en patagon, en met een zelfde koerswaarde (63 resp. 50 stuiver). De generaalmeeesters hebben dit plan in 1651 geopperd, en het werd na langdurige onderhandelingen en strubbelingen op 19 juni 1659 door de Staten-Generaal goedgekeurd. Voor een uitgebreide behandeling van deze voorgeschiedenis moge ik de lezer verwijzen naar de dissertatie van Enno van Gelder¹. De Haagse zegelknijper Pieter Pijl kreeg van de Generaalmeeesters opdracht een tekening te vervaardigen, en op 9 juli werd deze tekening naar de gewestelijke munthuizen gestuurd, om als voorbeeld te dienen voor de plaatselijke stempelsnijders. Nog in hetzelfde jaar werden in Holland, West-Friesland, Zeeland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Friesland,

Kampen en Zwolle zilveren ridders geslagen, naar het Brabantse voorbeeld veelal dukatons genoemd. Het voorgeschreven gehalte was 11 penning 7 grein (0,940), het voorgeschreven gewicht bedroeg 7 173/341 per mark (32,78 g).

Utrecht heeft tot 1798 regelmatig dukatons geslagen, in ettelijke typen en tal van jaren, zoals moge blijken uit de volgende beschrijving (Pl. III-V):

Dukatons

Type 1 Vz. gekroond generaliteitswapen gehouden door twee klimmende leeuwen; de leeuw in het wapen heeft een naar achteren gekrulde staart; onder het schild in het midden een hartvormig versiersel, geflankeerd door neerhangende bladeren; de ongevoerde kroon heeft in de rechte haarband 9 gelijkvormige juwelen; gladde binnencirkel; jaartal boven de kroon; omschrift CONCORDIA·RES·PARVAE·CRESCVNT.

Kz. geharnaste ruiter met gesloten vizier, op naar rechts galopperend paard; midden onder het paard ongekroond provincie-wapen zonder hartschild; gladde binnenrand; muntteken stadswapen zonder arcering.

Ongerand. (Verk. 99—3).

1	1659	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAJ·	ook als piedfort (PF).
1a	1659	„ „ „ PRO CON „ „ „	
2	1660	„ „ „ „ : „ „ „ „	ook PF en vierkante afslag.
3*	1661	„ „ „ „ „ „ „ „	ook PF en vierkante afslag.
4	1662	„ „ „ „ „ „ „ „	

Type 2 Vz. als type 1 maar onder het schild een ronde bal met aan weerszijden een gestyleerd golfpatroon.

Kz. geheel als type 1.

Ongerand. (Verk. —).

4a	1662	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAJ·	ook vierkante afslag.
5*	1664	„ „ „ „ „ „ „ „	ook PF.
6	1665	„ „ „ „ „ „ „ „	
7	1666	„ „ „ „ „ „ „ „	
8	1667	„ „ „ „ „ „ „ „	

.9	1668	MO.NO.ARG.PRO.CON-FOE.BELG.TRAJ.	ook PF.
10	1669	" " " " " " " "	
11	1670	" " " " " " " "	ook PF.
12	1671	" " " " " " " "	
13	1672	" " " " " " " "	ook PF.

Type 3 Vz. als type 2, maar geen binnencirkel.
Kz. als type 2, maar geen binnencirkel, en achter het mt een lam met vaandel.
Ongerand. (Verk. 100—1).

14*	1674	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAJ	
14a	1674	" " " " " " " TRA·	
15	1675	" " " " " " " "	

Type 4 Vz. als type 3, maar onder het schild een cartouche waarin het jaartal, met een Romeinse i i.p.v. de j; andere kroon, met in de ovaal-gebogen haarband 13 juwelen, beurtelings ruit- en punt-vormig; de leeuw in het wapen heeft een naar voren gekrulde staart; de schildhoudende leeuwen dragen een natuurlijkere en onvertakte staart; voor het omschrift CONCORDIA - RES PARVAE - CRESCUNT staat een rozet.
Kz. als type 1, maar geen binnencirkel; gekroond provinciewapen; gemoderniseerde uitvoering (open vizier; paard zonder dekkleed; de achterbenen staan op korte, horizontale ondergrond).
Ongerand. (Verk. 100—3).

16	1679	MO.NO.ARG.PRO.CON-FOE.BELG.TRAJ.	
16a	1679	" " " " " " " TRAI·	
17*	1680	" " " " " " " "	ook PF.
17a	1680	" " " " " " " "	op vz. PARWAE.
18	1681	" " " " " " " "	

Type 5 Vz. als type 4, maar andere kroon met 9 rechthoekige juwelen in de haarband.
Kz. als type 4, maar ruiter zit meer voorover; spoor zonder tandwiel; aan het harnachement van het paard ontbreekt de singel.
Ongerand. (Verk. —).

19*	1962	MO.NO.ARG.PRO.CON-FOE.BELG.TRAJ.	ook PF.
-----	------	----------------------------------	---------

Type 6 Vz. als type 4, maar andere kroon met 17 juwelen in de haarband, in de configuratie: rechthoek-punt-ruit-punt-rechthoek enz.; voor CONCORDIA kleinere (doorsnee 1 mm) rozet; het zwaard van de leeuw in het wapen raakt de bovenkant van het schild.

Kz. als type 4, maar in het provincie-wapen stadswapentje als hartschild; geen mt, maar grote (doorsnee 4 mm) rozet achter het omschrift.

Ongerand. (Verk. —).

20* 1709 MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAI·

21 1710 " " " " " " " " " "

Type 7 Vz. geheel als type 6.

Kz. als type 6, maar provinciewapen met ronde hoeken, naar binnen gebogen boven- en zijkanten, en een in het middelste derde deel uitgebogen onderzijde.

Ongerand. (Verk. —).

22 1711 MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAI·

23* 1712 " " " " " " " " " alleen PF.

24 1715 " " " " " " " " " alleen PF.

25 1718 " " " " " " " " " "

Type 8 Vz. als type 6, maar zwaard van de leeuw in het wapen raakt de schildrand niet.

Kz. geheel als type 7.

Ongerand. (Verk. —).

26 1720 MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAI· alleen PF.

27 1723 " " " " " " " " " alleen PF.

28 1726 " " " " " " " " " alleen in goud bekend.

29 1727 " " " " " " " " " ook PF.

30 1729 " " " " " " " " " "

31 1730 " " " " " " " " " schuine ondergrond;
ook PF.

32* 1731 " " " " " " " " " schuine ondergrond;
ook PF.

Type 9 Vz. geheel als type 8.

Kz. als type 8, maar de rozet is vervangen door een boom; onder het paard schuine ondergrond.

Ongerand. (Verk. —).

33	1732	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAI·	ook PF.
34	1733	.. .. .	alleen PF.

Type 8 (herhaald).

35	1735	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAI·
36	1736	.. .. .

Type 10 Vz. als type 6, maar andere rangschikking van de 17 juwelen in de haarband van de kroon, nl. beurtelings één rechthoekige, en drie kleine ronde, waarvan de middelste groter dan de twee andere; ander lettertype, o.a. herkenbaar aan de N die rechtsonder breed eindigt; achter het omschrift staat een punt; daarachter, dus recht boven de kroon, het stadswapen als mt; boven- en zij-kanten van het schildje zijn recht, het linker onderveld is verticaal gearceerd.

Kz. als type 6, maar lettertype als op vz.; het hartschild in het provincie-wapen is kleiner, en geheel gelijk aan het mt op de vz.; de ruiter heeft een kleinere helmboos; geen rozet.

Kabelrand of bloemrand. (Verk. —).

37	1739	MO:NO:ARG:CON-FOE: BELG:PRO:TRAI·	kabelrand
37a	1739	.. .. .	ongerand
37b	1739	.. .. .	schildrand op kz. vetter; ook PF
38	1740	.. .. .	(over 1739) kabelrand; ook PF
39	1741	.. .. .	kabelrand
40	1742	.. .. .	..
41	1743	.. .. .	..
41a	1743	.. .. .	ongerand
42	1744	.. .. .	kabelrand
42a	1744	.. .. .	ongerand; ook PF
43	1745	.. .. .	ook als gouden afslag; kabelrand
43a	1745a	.. .. .	ongerand
44	1746	.. .. .	kabelrand
44a	1746	.. .. .	bloemrand
45	1747	.. .. .	kabelrand
45a*	1747	.. .. .	bloemrand
46	1748	.. .. .	kabelrand

46a	1748	MO:NO:ARG:CON-FOE: BELG:PRO:TRAI-	bloemrand
47	1749	" " " " " " " " "	kabelrand
47a	1749	" " " " " " " " "	bloemrand
48	1750	" " " " " " " " "	kabelrand
49	1751	" " " " " " " " "	kabelrand
49a	1751	" " " " " " " " "	kantschrift: DOMINE- SALVUM·FAC·PRINCIPEM·...
50	1752	" " " " " " " " "	kabelrand
51	1753	" " " " " " " " "	"
52	1754	" " " " " " " " "	"
53	1755	" " " " " " " " "	"
53a	1755	" " " " " " " " "	ongerand
54	1756	" " " " " " " " "	kabelrand
54a	1756	" " " " " " " " "	bloemrand
55	1757	" " " " " " " " "	kabelrand
55a	1757	" " " " " " " " "	bloemrand

Type 11 Vz. als type 10, maar andere kroon met 9 juwelen in de haarband, beurtelings rechthoekig en ruitvormig; ander lettertype, o.a. herkenbaar aan de schuine bovenzijde van de A, de N die rechtonder spits eindigt, en de gespleten neerhaal van de G; ander cijfertype, met Arabische 1, en een naar boven gericht schreefje aan de horizontale haal van de 2, 3, 5 en 7; het schildje van het mt is aan boven- en zijkanten ingebogen; de schildhoudende leeuwen hebben een vertakte staart en omklemmen met drie poten de schildrand; de cartouche rond het jaartal is van onderen open, en aan de zijkanten voorzien van een gestyleerd acanthus-blad dat tot voetstuk dient voor de vierde poot van de leeuwen; het lint van de pijlenbundel toont slechts één vrij eind.

Kz. als type 10, maar lettertype als op vz., ander paard met golvende staart en meer gestrekte voorbenen; kleinere helmboos; ingebogen hartschild in het provinciewapen.

Kabelrand of bloemrand. (Verk. —).

56	1758	MO:NO:ARG:CON-FOE:BELG:PRO:TRAI-	kabelrand.
56a	1758	" " " " " " " " "	2 vrije einden aan lint; bloemrand.
57	1759	" " " " " " " " "	bloemrand
58	1760	" " " " " " " " "	kabelrand.
58a	1760	" " " " " " " " "	bloemrand

58b	1760	MO:NO:ARG:CON-FOE:	BELG:PRO:TRAI-	iets groter, doorsnee 43 mm, provinciewapen 9 mm hoog.
59	1761	" "	" "	bloemrand (ook PF)
60	1762	" "	" "	geen singel, kabelrand
60a	1762	" "	" "	" " , bloemrand
60b	1762	" "	" "	wel singel, over 1761
61	1763	" "	" "	kabelrand.
61a	1763	" "	" "	bloemrand
62*	1764	" "	" "	"
63	1765	" "	" "	"
63a	1765	" "	" "	over 1763, bloemrand
64	1766	" "	" "	bloemrand
65	1767	" "	" "	"
66	1768	" "	" "	"
67	1769	" "	" "	kabelrand
67a	1769	" "	" "	bloemrand
68	1770	" "	" "	"
69	1771	" "	" "	"
70	1772	" "	" "	"
70a	1772	" "	" "	PF met kabelrand
71	1773	" "	" "	bloemrand
72	1774	" "	" "	ook PF
73	1775	" "	" "	ook PF, dubbel en vier- voudig gewicht.
73a	1775	" "	" "	bloemrand
74	1776	" "	" "	bloemrand; ook PF
75	1778	" "	" "	bloemrand
76	1779	" "	" "	kabelrand.
76a	1779	" "	" "	bloemrand
77	1780	" "	" "	kabelrand.
78	1781	" "	" "	"
79	1782	" "	" "	"
80	1784	" "	" "	"
81	1785	" "	" "	"
82	1786	" "	" "	"
83	1787	" "	" "	"
84	1788	" "	" "	" (ook in koper)
85	1789	" "	" "	"
86	1790	" "	" "	"

87	1791	MO:NO:ARG:CON-FOE: BELG:PRO:TRAI·	kabelrand
88	1792	„ „ „ „ „ „ „ „	„
89	1793	„ „ „ „ „ „ „ „	„
90	1794	„ „ „ „ „ „ „ „	2 vrije einden aan lint
91	1796	„ „ „ „ „ „ „ „	„ „ „ „ „
92	1798	„ „ „ „ „ „ „ „	„ „ „ „ „

Halve dukatons

(gehalte 11 penning 7 grein = 0,940, gewicht
15 5/341 per mark = 16.39 g).

Type 1 Geheel gelijk aan type 1 van de hele dukaton.
Ongerand. (Verk. 99—2).

1	1659	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAJ·	
*2	1660	„ „ „ „ „ „ „ „	(ook PF en vierkante afslag, ook op dubbele zwaarte).

Type 2 Vz. als type 1 maar onder het wapen dezelfde versiering als
op type 2 van de hele dukaton.
Kz. als type 1.
Ongerand. (Verk. —).

3	1662	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAJ·	
4	1664	„ „ „ „ „ „ „ „	
*5	1667	„ „ „ „ „ „ „ „	
6	1668	„ „ „ „ „ „ „ „	(ook PF)
7	1670	„ „ „ „ „ „ „ „	
8	1672	„ „ „ „ „ „ „ „	

Type 3 Vz. als type 2, maar geen binnencirkel.
Kz. als type 1 en 2, maar geen binnencirkel, en achter het mt
een lam met vaandel.
Ongerand. (Verk. 100—2).

9	1674	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAJ·	
10*	1676	„ „ „ „ „ „ „ „	

Type 4 Vz. als type 3.
Kz. als type 1, maar zonder binnencirkel en zonder mmt.
Ongerand. (Verk. —).

11	1679	MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAJ·	
----	------	----------------------------------	--

Type 5 Vz. als type 3, maar tussen het tweede en derde cijfer van het jaartal staat een rozet; iets ander lettertype, waarbij de J (ook in het jaartal) vervangen is door een I.
Kz. als type 4, maar zelfde lettertype als vz.
Ongerand. (Verk. —).

11a 1679 MO·NO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAI·

12* 1680 " " " " " " " "

Type 6 Vz. als type 11 van de hele dukaton, maar in de kroonband 17 juwelen, beurtelings één rechthoekige en drie kleine ronde, waarin de middelste groter is dan de twee andere; de cartouche onder het wapen is eenvoudiger uitgevoerd, het horizontale blad heeft geen naar boven gerichte krul, het binnenvlak van het verticale blad is niet geschulpt maar gepointilleerd, en eindigt niet in een spiraal maar in een enkele krul.

Kz. als type 11 van de hele dukaton.

Bloemrand. (Verk. —).

13* 1761 MO:NO:ARG:CON:FOE:BELG:PRO:TRAI· bloemrand.

Type 7 Vz. als type 6, maar andere cartouche met verticale krul aan horizontale blad; kz. geheel als type 6.

Kabelrand of bloemrand. (Verk. 100—4).

13a	1761	MO:NO:ARG:CON:FOE:BELG:PRO:TRAI·	kabelrand
14	1762	" " " " " " " "	bloemrand
15	1763	" " " " " " " "	kabelrand
15a	1763	" " " " " " " "	bloemrand
16	1764	" " " " " " " "	kabelrand; mt $\frac{1}{2}$ mm groter
16a	1764	" " " " " " " "	bloemrand
17	1765	" " " " " " " "	"
18	1766	" " " " " " " "	"
19	1767	" " " " " " " "	"
20	1768	" " " " " " " "	"
21	1769	" " " " " " " "	kabelrand
21a	1769	" " " " " " " "	bloemrand
22*	1770	" " " " " " " "	"
23	1771	" " " " " " " "	"
24	1772	" " " " " " " "	"

25	1773	MO:NO:ARG:CON-FOE:BELG:PRO:TRAI	bloemrand
26	1774	" " " " " " " "	" ook in goud geslagen
27	1775	" " " " " " " "	" geen singel
28	1776	" " " " " " " "	kabelrand
28a	1776	" " " " " " " "	bloemrand
29	1778	" " " " " " " "	"
30	1779	" " " " " " " "	kabelrand
31	1780	" " " " " " " "	"
32	1781	" " " " " " " "	"
33	1782	" " " " " " " "	"
33a	1782	" " " " " " " "	Twee vrije einden aan lint van pijlenbundel
34	1783	" " " " " " " "	" " "
35	1784	" " " " " " " "	" " "
36	1785	" " " " " " " "	" " "
37	1786	" " " " " " " "	" " "
38	1787	" " " " " " " "	" " "
39	1790	" " " " " " " "	" " "
40	1791	" " " " " " " "	" " "
41	1792	" " " " " " " "	" " "
42	1793	" " " " " " " "	" " "
43	1794	" " " " " " " "	(ook in goud)
44	1796	" " " " " " " "	Twee vrije einden aan lint
45	1798	" " " " " " " "	" " "

Het eerste type van de hele en halve dukaton werd geslagen onder het muntmeesterschap van Johan Gerobulus — een Griekse „vertaling” van de naam Oudraadt, verzonnen door de grootvader van deze muntmeester, destijds veldpredikant onder Prins Maurits — en de stempels voor deze munten zijn ongetwijfeld van de hand van de toenmalige Utrechtse ijzersnijder Roelof van Cuylenburgh. Eind september 1662 doet Gerobulus afstand van het muntmeesterschap, en op 23 november wordt als zijn opvolger benoemd Johan van Reyneveldt. In de tabel zagen we reeds dat in 1662 zowel dukatons van het eerste als van het tweede type geslagen zijn, terwijl de halve dukatons, voor zover mij bekend, alle van het tweede type zijn. Het ligt voor de hand een oorzakelijk verband aan te nemen tussen de gelijktijdige verandering van muntmeester en muntstempel. Aangezien de enkele en dubbele dukaten en de leeuwendaalders van 1662 en 1663 zich in niets onderscheiden van het type der vorige jaren, heeft er

kennelijk geen munttechnische reden bestaan een stempelverandering in te voeren. Ik vermoed dat de nieuwe muntmeester de neerhangende bladeren onder het wapen niet mooi vond en de stempeľsnijder opdracht gaf een andere versiering te ontwerpen.

Type 3 toont verschillen t.o.v. type 2 zowel in uitvoering als in voorstelling. De gladde binnencirkel verdwijnt, zoals we dat ook zien op de leeuwendaalder van 1674, en achter het mt zien we een lam met vaandel. Dit zgn. Paaslam is ontleend aan het familiewapen van Mr. Adriaen van der Heide, de opvolger van de in mei 1674 oneervol ontslagen muntmeester Van Reyneveldt. De gladde binnencirkel was een vast kenmerk van de stempeľsnijder Roelof van Cuylenburgh, en komt dan ook consequent voor op de door hem gesneden dubbele dukaten (1652—1669), dukaten (1647—1673, en leeuwendaalders (1647—1664). Maar blijkens de resolutiën van Gedep. Staten van Utrecht van 5/15 mei 1674 was Roelof toen reeds overleden, en werd Pieter van Cuylenburgh tot zijn opvolger aangesteld. De stempeľs van type 3 zijn vrijwel zeker het werk van deze Pieter; weliswaar maakte de Utrechtse munt sedert 11 juli 1671 ook wel gebruik van stempeľs welke geleverd werden door de stempeľsnijdergeneraal Daniel Drappentier, maar deze placht geen munttekens aan te brengen.

Type 4 vertoont een ander muntmeestersteken, nl. de rozet die kenmerkend is voor het muntmeestersgeslacht Van Romond. Als opvolger van Adriaan van der Heyde werd in 1679 te Utrecht benoemd Johan van Romond, een zoon van de West-Friese muntmeester Derk van Romond, die het ambt tot aan zijn dood (na 3 november 1709, vóór 19 maart 1710) heeft bekleed. Terwijl we op de dukatons van type 3 nog talrijke poinçoenen van Roelof van Cuylenburgh kunnen herkennen, blijken deze nu vervangen te zijn door nieuwe, die zeker door Pieter zijn gesneden. De gemoderniseerde tekening is kennelijk een navolging van de door Drappentier ontworpen nieuwe Hollandse dukaton van 1672. In dezelfde tijd treedt deze ook in andere provincies op: Gelderland 1679, Zeeland 1672, Overijssel 1675. Van de halve dukaton van 1679 kennen we exemplaren zonder mmt, waarvan de stempeľs gemaakt zullen zijn vóór de benoeming van Johan van Romond, en exemplaren met de rozet. Op beide typen vertoont het paard nog het dekkleed, en zijn ook de schildhoudende leeuwen nog zoals Roelof van Cuylenburgh ze ontwierp, zodat er vermoedelijk nog bruikbare oude poinçoenen aanwezig waren. Dit behoeft ons niet te verbazen, want de grote zeldzaamheid van de halve dukatons van de voorgaande jaren maakt het waarschijnlijk dat er slechts weinig zijn geslagen.

Terwijl het vijfde type dukatons alleen door de andere kroon principieel verschilt van type 4 — het weglaten van de singel (buikriem van het paard) is ongetwijfeld een slordigheid — en ik deze variatie in de haarband alleen maar kan toeschrijven aan de grilligheid van Pieter van Cuylenburgh, kenmerkt het zesde type zich door veel belangrijkere verschillen van de voorgaande muntslag. Allereerst valt ons op dat aan het provincie-wapen het wapen van de stad als hartschild is toegevoegd. Geen stempelsnijder zou op eigen initiatief een dergelijke verandering mogen aanbrengen. Vergelijking met andere munten leert ons dat dit hartschild het eerst te zien is op de snaphaanschelling van 1582, en daarna pas weer te voorschijn komt op de scheepjesschelling van 1706, terwijl de scheepjesschelling van 1705 het hartschild nog mist. Op grond hiervan mochten we verwachten dat eind 1705 of begin 1706 een officiële verandering van het provinciale wapen heeft plaatsgevonden. En inderdaad lezen we dan in een besluit van de Staten van Utrecht van 2 december 1705: „Hebben goedgevonden en verstaan dat het stadsblazoen, in het middenschild op het wapen van de provincie van Utrecht, vóór de schoorsteen van Haar Ed. Mog. Raadkamer, weder zal worden gebracht in die forme als het is geweest vóór de jare 1672, mitsgaders op het Wapen in het Hof Provinciaal, alsmede op de zegels en de muntslag, ende waar verder het wapen van de provincie gebruikt wordt”. De toespeling op het jaar 1672 berust op een historische vergissing. In dat jaar had stadhouder Willem III het stadsbestuur in handen van de Oranje-partij gebracht, en na de dood van de Koning-stadhouder waren de anti-orangistische regenten weer op het kussen gekomen. Vermoedelijk hebben de nieuwe heren gedacht dat het hartschild op instigatie van de Prins werd weggelaten, en hebben ze in 1705 het juist daarom weer laten aanbrengen, daarbij tevens tot uitdrukking brengend hoe belangrijk de invloed van de stad was in de Staten van Utrecht.

Verder onderscheidt type 6 zich door de ronde u in CRESCUNT. Pieter van Cuylenburgh was in dit opzicht wel vaker inconsequent; zo hebben de daalders van 1685 tot en met 1688 de ronde u, terwijl die van 1689 tot en met 1692 een v vertonen. Bovendien laat hij het muntteken weg, vermoedelijk in navolging van Drappentier, die de stempels voor de driegulden en onderdelen leverde, steeds zonder muntteken. Type 7 van de dukatons wijst weer op de inconsequentie, op het onzekere zoeken dat bijna typerend is voor Pieter van Cuylenburgh. Het schild van het provincie-wapen vertoont een weinig heraldische vorm, met ronde hoeken en een ronde uitpuiling aan de onderkant. Er dergelijke schildvorm zien we

ook op de daalders van 1685 tot en met 1692, en de voor de stad geslagen duiten van 1710—1724.

Type 9 van de dukatons dankt zijn ontstaan aan het optreden van de nieuwe muntmeester Hendrik Mauritsz. Eyk, die op 20 maart 1732 werd benoemd. Het muntteken is een boompje, dat weliswaar weinig lijkt op een eik, maar toch ongetwijfeld een toespeling inhoudt op zijn familienaam. Vanaf 1720 zien we in het stempel een ander poinçon voor het generaliteitswapen, minder fraai uitgevoerd dan het tevoren gebruikte. Ook bij de bestudering van de guldens² was ons al opgevallen dat de uitvoering na 1720 slechter werd. Op 2 augustus 1719 was Pieter van Cuylenburgh overleden, en zijn zoon Roelof, die de werkzaamheden waarnam, werd op 27 september 1720 „begunstigt met het ijzersnijdersampt van haer Ed. Mo: Munt, gelijk dat ampt door des suppliant's vader en grootvader mede was bedient geworden". Maar de mindere kwaliteit van het werk van deze Roelof bleef ook voor de Statenleden niet verborgen, en tenslotte heeft men hem gedwongen ontslag te vragen „omdat de stempels, die de suppliant quam te maeken, soo voldoende niet waren, als haer Ed. Mo: die wel gaerne soude sien, dat of wel sulx voor den suppliant een seer harde saek was". Om de pil wat te vergulden verleenden de Gedeputeerde Staten hem op 29 augustus 1738, in aansluiting aan zijn ontslag, een jaarlijks pensioen van f 350,—, waarvan hij nog zes jaar heeft mogen genieten, want hij overleed op 4 augustus 1746. Kennelijk heeft Roelof zich zolang als het mogelijk was bediend van de poinçonnen van zijn vader, zodat type 8 slechts weinig verschilt van type 7; behalve het andere generaliteitswapen is ook de schuine ondergrond onder het paard, voor het eerst te zien in 1730, een werk van zijn hand. De lelijk afgewerkte guldens van 1734—1738 tonen wel op schrille wijze hoezeer hij in vakbekwaamheid de mindere was van zijn grootvader en vader.

De Staten hadden al enige tijd uitgekeken naar een bekwame opvolger, en meenden die gevonden te hebben in Cornelis van Swinderen, een Hagenaar, die zich op 16 augustus 1738 schriftelijk bereid verklaarde de benoeming in Utrecht te aanvaarden, en op 29 augustus officieel werd aangesteld. Hij is tot aan zijn dood (31 januari 1757) te Utrecht werkzaam gebleven, en zijn munten tonen aan dat hij een artistiek en begaafd man was die het vak beheerste. Bon sang ne peut mentir: hij werd op 6 februari 1707 geboren als zoon van de stempelsnijder Bartholomeus van Swinderen en Sara Drappentier, ook uit een geslacht van stempelsnijders afkomstig. Zijn oom Daniel Drappentier, de Dordtse stempelsnijder, was getuige bij zijn doop; zijn neef Nicolaes van Swinderen was een beroemd medailleur. Kenmerkend voor het werk van Cornelis van Swinderen is

o.a. de rangschikking van de 17 juwelen in de haarband van de kroon, het lettertype en de verticale arcering in het rechte stadswapentje, zoals beschreven bij type 10 van de dukaton. Zijn paard, zijn Minerva en zijn ridders doen meer barok aan dan die van zijn voorgangers en opvolgers. Het randschrift in hoog-relief op de dukaton van 1751, te vertalen als „Heer, behoed onze vorst” zinspeelt op de ernstige ziekte van stadhouder Willem IV, die nog hetzelfde jaar overleed.

Na de dood van Cornelis van Swinderen werd Lorentz Natter tot zijn opvolger benoemd, maar hij nam reeds op 5 oktober van hetzelfde jaar ontslag, en de tijdens zijn ambtsperiode geslagen dukatons zijn vervaardigd met een stempel van C. van Swinderen. Op 11 oktober 1957 wordt Johann Conrad Marmé tot ijzersnijder benoemd. Deze maakt geheel nieuwe poinçoenen, met duidelijk afwijkende tekening waardoor zijn dukatons direct herkenbaar zijn. Zij werden hierboven onder type 11 beschreven. De rangschikking van de 9 juwelen in de haarband, het lettertype en het ingebogen stadswapentje zijn typerend voor Marmé. In 1761, het jaar dat J.C. Novisadi voor het eerst samen met zijn vader het muntmeesterschap bekleedde, worden na 81 jaar onderbreking ook weer halve dukatons geslagen, waarvoor de stempels kennelijk ook door Marmé vervaardigd zijn. Er bestaan van dat jaar twee typen, (6 en 7) die alleen in de vz. van elkaar verschillen. Type 6 komt alleen met bloemrand voor, en wordt na 1761 niet meer geslagen; ik vermoed dat het een afgekeurde proef is die wegens tijdsgebrek voor de bestelde nieuwjaarspenningen werd gebruikt. In 1763 vertrekt J. C. Marmé voorgoed naar Kleef, en wordt opgevolgd door zijn zoon Johan Wilhelm, maar aan het aspect van de dukatons verandert pas iets in 1794, wanneer we weer twee vrije einden zien aan het lint van de pijlenbundel, hetgeen ook het geval is op de halve dukatons van 1796 en 1798. Met dat éne lint aan de pijlenbundel, alléén op de hele en halve dukatons, en niet op de guldens, drieguldens, halve guldens, en zilveren dukaten, maar weer wel op de halve zilveren dukaten, is Marmé 30 jaar lang consequent geweest; het lijkt me daarom waarschijnlijk dat de twee vrije einden aan het lint afkomstig zijn van een poinçon van zijn adjunct H. de Meyer. Merkwaardigerwijs hebben vader en zoon Marmé op de halve dukatons, en ook op de halve guldens, van Swinderen nagevolgd in zijn rangschikking van de juwelen in de haarband van de kroon.

Uit de processen-verbaal van de muntbus-openingen heeft Besier³ berekend hoeveel dukatons er geslagen zijn; halve exemplaren werden echter nooit apart vermeld, en de opgave loopt gewoonlijk over een aantal jaren tegelijk, zodat we geen zuiver beeld krijgen over het aantal

geslagen exemplaren per jaar. Uit een brief aan de muntmeester, aanwezig in het archief van 's Rijks Munt, is toevallig bekend dat in de laatste twee jaar een gelijk aantal hele en halve dukatons geslagen werd, maar over het algemeen werden er veel meer hele dan halve geslagen.

Wel kunnen we in een tabel aangeven hoeveel er van ieder type geslagen zijn. Over de huidige zeldzaamheid zegt deze tabel ons niet veel; meer illustratief is de opgave van het aantal exemplaren dat enkele jaren geleden door de heer Beuth in openbaar en particulier bezit werd geregistreerd.

Volgens de muntbussen geslagen (inclusief halve dukatons)		Geregistreerde exemplaren dukatons en halve dukatons	
219.390	Type 1	19	Type 1 6
487.775	Type 2	43	Type 2 27
63.450	Type 3	8	Type 3 3
49.865	Type 4	10	Type 4 en 5 6
162.045	Type 5	3	—
2.504.937	Type 6 en 7	6	—
1.812.660	Type 8	3	—
97.955	Type 9	1	—
1.236.535	Type 10	98	—
1.458.004	Type 11	354	Type 6 en 7 228
<hr/>		<hr/>	<hr/>
8,092.616		545	270

¹ H. Enno van Gelder, *Munthervorming tijdens de Republiek (1659—1694)*, Amsterdam 1949.

² H. J. van der Wiel, *Drieguldens, guldens en halve guldens van Utrecht*, *JMP* 47 (1960), p. 59.

³ L. W. A. Besier, *De muntmeesters en hun muntslag in de provinciale en stedelijke munthuizen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden en de Bataafsche Republiek*, Utrecht 1890.

SUMMARY

Dukatons and Half-dukatons of Utrecht. A survey is given of the dukatons (silver riders) and half-dukatons struck in the provincial mint of Utrecht during the period 1659—1798. In the same way as with the three-guilder pieces and their sub-divisions which were dealt with in a previous publication (*JMP* 47 (1960), p. 59), the variations which the successive die-cutters introduced in the general design are pointed out.

3

5

5

14

14

17

19

19

Dukatons van Utrecht

Dukatons van Utrecht

2

5

5

10

10

12

13

13

22